

Чарнавокая Аляксандра Міхайлаўна
Інстытут літаратуразнаўства імя Я. Купалы Цэнтра даследаванняў
беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі
e-mail: lecsa87@gmail.com

**АДЛЮСТРАВАННЕ АСАБЛІВАСЦЕЙ БЕЛАРУСКАГА СВЕТАПОГЛЯДУ
Ў ПРОЗЕ ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ ХХ СТАГОДДЗЯ**

Анатацыя: У артыкуле разглядаюцца асаблівасці беларускага светапогляду, выяўленыя ў межах аналізу асобных тыпаў жаночых вобразаў. Удакладняюцца якасці, уласцівыя ідэалу жаночкасці, акрэсліваюцца устаноўкі патрыярхальнай культуры, актуальныя ў савецкі час, вызначаюцца сацыяльныя стэрэатыпы, адлюстраваныя ў творах айчынных аўтараў.

Ключавыя словы: жаночыя вобразы, ідэал жаночкасці, сацыяльныя стэрэатыпы, савецкае грамадства.

Aliaksandra Charnavokaya
The Yanka Kupala Institute of Literature Studies, Center of Studies
of Belarusian Culture, Language and Literature of the National Academy
of Sciences of Belarus
e-mail: lecsa87@gmail.com

**REFLECTION OF THE FEATURES OF BELARUSIAN WORLDVIEW
IN PROSE OF THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY**

Abstract: The article deals with the features of Belarusian worldview, expressed by the analysis of certain types of women's images. The author clarifies the ideal of femininity, outlines the attitudes of Patriarchal culture that were relevant in Soviet times, defines social stereotypes reflected in the works of Belarusian authors.

Keywords: women's images, ideal of femininity, social stereotypes, Soviet society.

Творы мастацкай літаратуры заўсёды адлюстроўваюць народнае светаўспрыманне, асаблівасці нацыянальнага менталітэту. Гэтыя асаблівасці часта выяўляюцца ў межах аналізу вобразаў-персанажаў – прычым, не толькі пры разглядзе вобразаў, якія з'яўляюцца ўвасабленнем нацыянальнага характару, але і праз супастаўленне персанажаў аднаго тыпу з мэтай выяўлення агульных характарыстык, праз вызначэнне частотнасці пэўных сюжэтаў і сітуацый. У гэтым артыкуле будзе

звернута ўвага на асаблівасці беларускага (дакладней – беларускага мужчынскага) светабачання, якія выявіліся ў прозе першай паловы XX ст. пры канструванні жаночых вобразаў.

У першую чаргу варта звярнуцца да ўдакладнення якасцей, уласцівых ідэалу жаночкасці, адлюстраванага ў тагачаснай прозе. Гераіні, якія пазіцыянуюцца як ідэал або выклікаюць глыбокую сімпатыю галоўнага героя, надзелены прывабнай знешнасцю, дабрынёй і працавітасцю. Побач з гэтымі якасцямі надзвычай часта сустракаецца такая рыса, як весялоць – што падаецца адметным, бо ў апісаннях гендарнага ідэалу, актуальнага сёння, гэтая рыса часта не вылучаецца [1]. Тым часам, у першай палове XX ст. весялоць, жартаўлівасць, пазітыўнае ўспрыманне жыцця былі важнымі складнікамі ідэалу жаночкасці, пра што сведчаць шматлікія творы.

Напрыклад, Рыгор Нязвычны з рамана Цішкі Гартнага «Сокі цаліны» згадвае каханую Зося наступным чынам: «Стройная і поўная жыцця, яна стаяла знаёмай красуняю. «Няўжо за гэты час яна зусім не змянілася? – запытаў Рыгор. – Такая самая, вясёлая і гаваркая, прыгожая і вяртлявая, – якою я яе пакінуў?» [2, с. 52]. Апісваючы прыгажуню Ганну ў вершы ў прозе «Я бачыў» пісьменнік у першую чаргу таксама адзначае весялоць дзяўчыны («смяялася як канарка» [3, с. 15]).

Ірына ў аповесці Максіма Гарэцкага «Дзве душы» апісваецца як жартаўлівая [4, с. 202], «звычайна жыццярадасная» [4, с. 203] дзяўчына; «курносенькая, але бойкая» [5, с. 27] Лёксачка з аповесці «У чым яго крыўда» ахвотна жартуе з Рыгорам [5, с. 28], з вясёлым смехам удзельнічае ў моладзевых гульнях. У апавяданні «Пад'езд», дзе галоўная гераіня – прыгожая, дужая сібірачка – шукае сабе мужа, таксама неаднойчы акцэнтуюцца яе весялоць. У тэксце знаходзім 10 лексем аднаго семантычнага поля, якое мае ў аснове катэгарыяльную сітуацыю «прыносіць радасць, ствараць добры настрой»: *вясёла* (3), *вясёласць* (1), *засмяялася* (3), *жартліва* (2), *жартам* (1). Жартлівасць гераіні ў некаторых выпадках вызначаецца пэўнай няёмкасцю, якая ўзнікае ў час гаворкі з упадабаным незнаёмым мужчынам. Разам з тым, весялоць разам з маладосцю, здароўем, сілай – рысы гендарнага ідэала традыцыйнай культуры, безумоўна, прывабнага для галоўнага героя.

Алена Гарошак з трагікамедыі Янкі Купалы «Тутэйшыя» характарызуецца як «крыху жвавая і вясёлая дзяўчына» [6, с. 263]. Паказальным з'яўляецца і першае апісанне знешнасці Ядвісі з аповесці Якуба Коласа «У палескай глушы»: «выраз яе цёмных акруглых вачэй часта змяняўся: то ў іх іскрыўся вясёлы смех і нахіл да жартлівасці, то адбівалася нейкае засмучэнне і тая сталасць, што рабіла ўражанне, быццам дзяўчына многа перадумала і перажыла» [7, с. 41]. Весялоць Ядвісі і Габрынькі неаднойчы падкрэсліваецца ў творы [7, с. 50], [7, с. 77]. Нягледзячы на складаны характар дзяўчыны, бабка Мар'я называе Ядвісію «смешнай, вясёлай паненкай» [7, с. 83].

Весялоць і пазітыўнасць з'яўляюцца характэрнымі рысамі і гераінь савецкай прозы 1930 – 1940-х гадоў – згадаем «маладую, вясёлую і растаропную» [8,

с. 60] Таццяну з рамана Міхася Зарэцкага «Вязьмо», выдатную працаўніцу і найлепшую вясковую пявунню Васіліну з аповесці Тараса Хадкевіча «Вяснянка». У апавяданнях Янкі Брыля «Дзяўчынанька чарнаброва» і «Ой лянок, лянок мой чысты» таксама падкрэсліваецца прывабнасць вясёлых дзяўчат. Гаворка, аздобленая дасціпнымі жартамі, – найлепшы адпачынак для простых працаўнікоў – галоўных персанажаў гэтых твораў, сведчанне іх жыццязстойкасці і аптымізму.

Весялосць як важная рыса гендарнага ідэалу выяўляе глыбіннае ў нацыянальнай псіхалогіі: малады хлопец звяртае ўвагу на вясёлую, жартаўлівую дзяўчыну, бо жыццярадаснасць сведчаць пра здольнасць не засяроджвацца на праблемах, заўсёды заўважаць станоўчае. Гэтая якасць выяўляе «аптымістычнае стаўленне чалавека да жыцця і жыццёвых абставін, бадзёрасць, стаўленне да цяжкасцей без нуды і маркоты. Жыццярадасны чалавек вясёлы, актыўны, усмешлівы, як правіла, добры і адкрыты. Ён не вельмі патрабавальны, не скардзіцца на няўдачы, умее падтрымаць іншых у горы і падзяліць радасць» [9]. Разам з вясёлай, пазітыўнай дзяўчынай, вядома, прасцей ісці па жыцці, дзе заўсёды няма праблем.

Яшчэ адна асаблівасць беларускага светапогляду выяўляецца пры аналізе жаночых персанажаў, якія выконваюць атрактыўную функцыю (ад англ. *to attract* – прыцягваць, прывабліваць). Такія гераіні надзелены адметнай знешнасцю, яны з'яўляюцца аб'ектам цікавасці героя-мужчыны і ўдзельнічаюць у інтрыгоўнай любоўнай гісторыі, патрэбнай, каб захапіць, завабіць чытача. Жаночыя вобразы гэтага тыпу, створаныя паводле вядомых літаратурных мадэляў, сустракаюцца ў творах 1920 – пачатку 1930-х гадоў: апавяданнях Ц. Гартнага «Дыягназ», К. Чорнага «Пачуцці», апавесцях Ядвігіна Ш. «Золата», М. Зарэцкага «Голы звер», Міхася Лынькова «Апошні зверыдавец», раманах Андрэя Мрыя «Запіскі Самсона Самасуя», Змітрака Бядулі «Язэп Крушынскі», М. Зарэцкага «Сцежкі-дарожкі» і «Вязьмо».

Характэрна, што ва ўсіх гэтых творах гераіні атрактыўнага тыпу не з'яўляюцца сялянкамі – гэта пераважна мяшчанкі, жыхаркі вялікіх гарадоў. Што тычыцца нацыянальнасці, то ў іх вобразах не акцэнтуюцца этнічныя беларускія рысы. Гераіні згаданых твораў К. Чорнага і Ядвігіна Ш. маюць цыганскую кроў, Раіса ў рамане М. Зарэцкага «Сцежкі-дарожкі» – напалову немка. Часта гераіні атрактыўнага тыпу маюць дэфармаваную сям'ю (адсутнасць аднаго з бацькоў або яго недзеяздольнасць). Няпоўная сям'я сведчыць пра аслабленне родавых сувязей, недастатковы кантроль і выхаваўчае ўздзеянне бацькоў, вызначае змяншэнне асабістай адказнасці гераіні, што паўстае перадумовай для развіцця любоўнай інтрыгі.

Схільнасць да какетніцтва і флірту, імкненне падабацца мужчынам і празмерная рамантычнасць – якасці, непрымальныя ў сялянскім асяроддзі. Адпаведна, яны паўстаюць уласцівацю гарадскіх, а не вясковых дзяўчат, якія маюць быць сціплымі, стрыманымі і абачлівымі. Гэта адпавядае стэрэатыпнаму стаўленню да горада (мястэчка) як да месца, дзе магчымыя больш вольныя паводзіны, чым у традыцыйнай вёсцы.

1920 – 1930-я гады сталі часам кардынальных сацыяльных змен у беларускім грамадстве. Аналіз жаночых вобразаў дазваляе вызначыць, якія нормы традыцыйнай культуры заставаліся актуальнымі ў гэты перыяд – а значыць, былі важнымі для беларускага светаўспрымання.

У першую чаргу варта звярнуць увагу на праблему лідарства ў сям’і, якая выяўляецца пры разглядзе вобразаў-антыпрыкладаў. У апавяданнях Ядвігіна Ш. «Баба», «Шчаслівая», З. Бядулі «Злодзей», «Сорам», Я. Коласа «Недаступны», «Назваецца зарабіў» М. Гарэцкага «Зіма», Л. Калюгі «Іллюк-даследчык» вяршэнства жанчыны выяўляецца як не-норма і мае негатыўную ацэнку, бо абумоўлівае дысгармонію ў стасунках. У айчыннай прозе ёсць нямала твораў, дзе жанчына ў сям’і пачуваецца самастойна і ўпэўнена, пры гэтым не пасягае на аўтарытэт мужа. Да праяў адкрытага жаночага дамінавання герой-мужчына заўсёды ставіцца адмоўна. Гераіня, якая «захапіла» ўладу ў доме, надзелена не толькі амбіцыйнасцю, але і найгоршымі жаночымі заганами (сварлівасць, неразважлівасць, нявытрыманасць), да якіх дадаюцца такія маскулінныя якасці як агрэсіўнасць, дамінантнасць, грубасць, самаўпэўненасць (тып «ліхой бабы»). Згаданыя творы фактычна замацоўваюць гендарныя стэрэатыпы аб размеркаванні сямейных роляў паміж мужчынамі і жанчынамі.

У прозе 1920–1930-х гг., дзе актыўна сцвярджаюцца новыя сацыяльныя практыкі, амаль няма твораў, дзе жанчына, маючы мужа, паўстае лідарам у сям’і. Адзіныя выключэнні – апавяданне З. Бядулі «Дэлегатка» і К. Чорнага «Жаночая праўда і мужчынская крыўда». У шматлікіх іншых творах гераіні змяняюць лад жыцця і робяць пэўную кар’еру, не маючы мужа і вялікай сям’і (Я. Колас «Арыніна перамога», К. Чорны «Радасць жанчыны», «Свята працы і свету», М. Зарэцкі «Гануля», «Вязьмо» і інш.). Па сутнасці, у беларускай літаратуры адсутнічаюць творы, дзе жанчына актыўна далучаецца да сацыяльнай дзейнасці, павышае адукацыйны ўзровень, маючы шмат дзяцей і адпаведна значныя сямейныя абавязкі. Такія памкненні гераіні выклікалі б шэраг унутраных і міжасабовых канфліктаў – і пісьменнікі не звярталіся да стварэння такіх сітуацый, прыярытэтнасць абавязкаў жанчыны як маці, жонкі, хатняй гаспадыні не ставілася пад сумнеў – на чым падрабязна спынялася Таццяна Фіцнер [10].

Навіной для беларускай літаратуры 1920–1930-х гг. сталі творы, у якіх сцвярджаецца права жанчыны / дзяўчыны самастойна вызначаць свой лёс – пакідаць некаханана мужа (Рыгор Мурашка «Салаўі святога Палікара», М. Зарэцкі «Як Настулька камсамолкай зрабілася», «Вязьмо»), знаходзіць новую пару (Платон Галавач «Спалох на загонах», Леаніла Чарняўская «Бяздзетуха», М. Зарэцкі «На маладое...», «Мар’я», К. Чорны «Вясна», «Лявон Бушмар»), што было непрымальна для патрыярхальнага грамадства. Пры гэтым у творах, дзе жанчына пакідае мужа (як правіла, нашмат старэйшага, надзеленага архаічнымі поглядамі) дзеля больш

прагрэсіўнага героя, таксама няма «ўскладняльных абставін» у выглядзе агульных дзяцей – дзеянні такой герані непазбежна выклікалі б непаразуменне чытачоў. Адзінае выключэнне – апавесць К. Чорнага «Лявон Бушмар», але тут галоўны герой не выказвае да сыноў вялікай прыхільнасці.

Яшчэ адзін важны момант – нараджэнне дзяцей па-за шлюбам. У традыцыйнай беларускай вёсцы стаўленне да пазашлюбнай цяжарнасці рэзка адмоўнае. І ў беларускай літаратуры цяжарнасць па-за шлюбам – трагедыя для жанчыны як у творах пачатку ХХ ст. (М. Гарэцкі «Маці»), так і ў творах 1920 – 1930 гг. (П. Галавач «Загубленае жыццё», «Абмылілася», Я. Колас «На прасторах жыцця», М. Зарэцкі «Голы звер», А. Мрый «Запіскі Самсона Самасуя» і інш.). Дзеці, народжаныя па-за шлюбам, нярэдка паміраюць (М. Зарэцкі «Сцежкі-дарожкі», М. Лынькоў «Рад», Р-ч «Аліменты»). Жанчыны, якія адны выходзяць дзяцей, сутыкаюцца з шматлікімі цяжкасцямі (М. Зарэцкі «Гануля», Я. Колас «У глыбі Палесся», «У двары пана Тарбецкага», К. Чорны «Люба Лук'янская»).

Такім чынам, нават у савецкай прозе, дзе былі магчымыя самыя неверагодныя сюжэты, пісьменнікі рэалістычна падыходзілі да выяўлення сямейных адносін. Таму тут можна вылучыць устаноўкі традыцыйнай культуры, вызначальныя для тагачаснага светаўспрымання: мужчына – галоўны аўтарытэт у сям'і; адказнасць перад дзецьмі вышэйшая за асабістыя памкненні ці прыхільнасці жанчыны; нараджэнне дзіцяці па-за шлюбам – скрайне непажаданая сітуацыя. Пра гэта можа сведчыць як настойлівае акцэнтаванне пэўных праблем, так і адсутнасць асобных сюжэтаў.

Аналіз жаночых вобразаў у прозе першай паловы ХХ ст., сістэматызаваны разгляд сюжэтаў і рэпрэзентацый дазваляе выявіць канстанты тагачаснага светапогляду – удакладніць ідэал жаночасці (важнай рысай якога з'яўляецца весялосць), выявіць сацыяльныя стэрэатыпы (гарадское жыццё атаясамліваецца з фрывольнымі стасункамі), вызначыць погляды, уласцівыя традыцыйнай культуры і непарушныя нават у час радыкальных сацыяльных змен (галоўная роля мужчыны ў сям'і; першаснасць абавязкаў жанчыны як маці і гаспадыні; непажаданасць цяжарнасці па-за шлюбам).

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Нечаева, Н.А. Гендерные идеалы молодёжи (1999–2014 гг.) / Н.А. Нечаева // Петербургская социология сегодня. – 2017. – Вып. 8. – С. 160–178.
2. Гартны, Ц. Сокі цаліны / Ц. Гартны. – Мінск : Юнацтва, 1993. – Квадры першая и другая. – 1993. – 456 с.
3. Гартны, Ц. Завяўшая краса : апавяд. / Ц. Гартны – Мінск : Маст. літ., 2001. – 223 с.
4. Гарэцкі, М. Выбраныя творы / М. Гарэцкі – Мінск : Кнігазбор, 2009. – 640 с.
5. Гарэцкі, М. Збор твораў : у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 2 : Апавесці. Драматычныя абразкі. – 415 с.

6. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2001. – Т. 7 : Драм. паэмы і п’есы. – 399 с.
7. Колас, Я. На ростанях / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 662 с.
8. Зарэцкі, М. Вязьмо / М. Зарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 2006. – 301 с.
9. Безрукова, В.С. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) [Электронный ресурс] / В.С. Безрукова. – Екатеринбург : 2000. – 937 с. – Рэжым доступу: <https://spiritual culture.academic.ru/809/Жизнерадость>. – Дата доступу: 10.11.2020.
10. Фіцнер, Т. Жаночая эмансіпацыя праз прызму беларускай літаратуры / Т. Фіцнер // Польшча. – 2018. – № 6. – С. 105–114.